

Vint anys d'excavacions a l'abric del Filador (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)¹

PILAR GARCIA-ARGÜELLES ANDREU²

JORDI NADAL I LORENZO³

JOSEP M. FULLOLA I PERICOT⁴

1. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest treball és fer conèixer, de forma molt resumida el procés d'excavació de l'abric del Filador entre el 1978 i el 1997. Durant aquest període de temps la Universitat de Barcelona ha tingut cura de la direcció dels esmentats treballs. Els tres codirectors que hem assolit durant més temps les responsabilitats de coordinar la recerca volem oferir una síntesi de la història i resultats de vint campanyes ininterrompudes en un jaciment clau per entendre el desenvolupament de l'Epipaleolític al NE peninsular i a la façana mediterrània ibèrica.

2. SITUACIÓ I MARC GEOLÒGIC

L'abric del Filador (fig.1) es troba al terme municipal de Margalef de Montsant, a la comarca tarragonina del Priorat. Aquest terme limita, pel nord, amb la comarca llei-

1. Aquest treball ha estat desenvolupat dins el Grup de Recerca de Qualitat del SERP (Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques) de la Universitat de Barcelona, projecte SGR1998-00017, i dins el programa PB96-0184 de la DGES del MEC.

2. Professora titular de Prehistòria i membre del SERP, Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona; carrer Baldiri Reixac, 10-12, E-08028, Barcelona. A/e: pilar@trivium.gh.ub.es; tel. 933 333 466 (ext. 3169).

3. Professor associat de Prehistòria i membre del SERP, Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona; carrer Baldiri Reixac, 10-12, E-08028, Barcelona. A/e nadal@trivium.gh.ub.es; tel. 933 333 466 (ext. 3189).

4. Catedràtic de Prehistòria i director del SERP, Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona; carrer Baldiri Reixac, 10-12, E-08028, Barcelona. A/e: fullola@trivium.gh.ub.es; tel. 933 333 466 (ext. 3155).

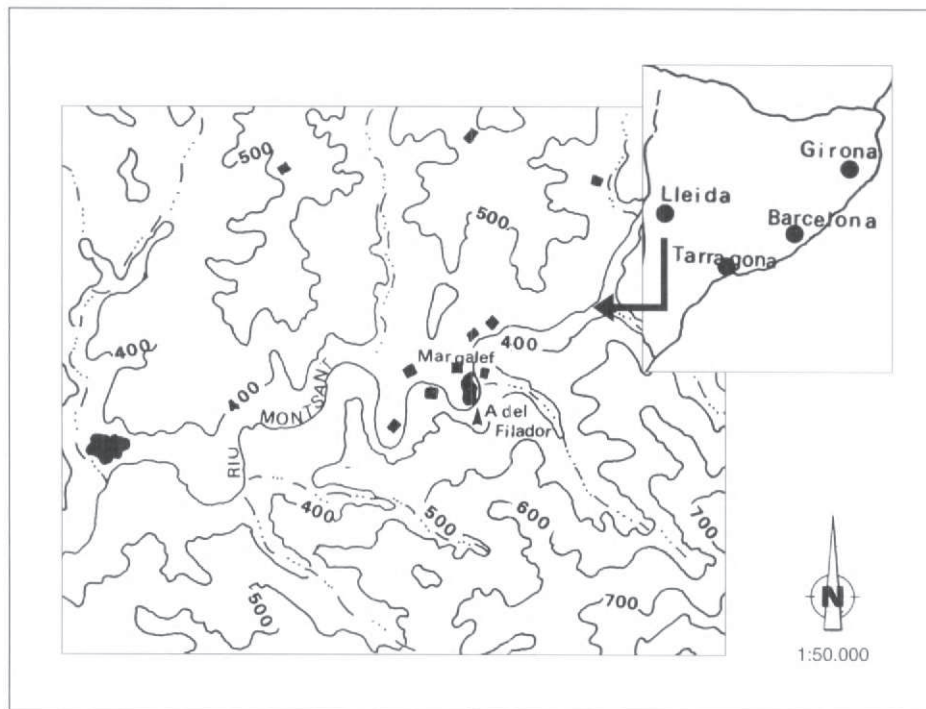

Figura 1. Mapa de situació de l'abric del Filador, a la vall del riu Montsant i al costat del poble de Margalef de Montsant, a la comarca tarragonina del Priorat.

datana de les Garrigues, fet que tindrà la seva importància en el moment de considerar altres aspectes com la climatologia.

La balma o abric del Filador s'obre a 15 metres per sobre del nivell actual del riu Montsant, a la seva esquerra i a 340 metres sobre el nivell del mar, just al davant del mateix nucli de Margalef de Montsant.

La zona constitueix l'extrem septentrional de la serra del Montsant, una formació pertanyent a la serralada Prelitoral; assoleix els 1.115 metres d'alçada i s'estén al llarg d'uns 19 quilòmetres, al SW de la Depressió Central Catalana i a uns 30 quilòmetres de la costa. El massís del Montsant està limitat pel barranc de l'Argentera i els rius Siurana i Montsant. Aquest darrer, que és el que corre al peu del Filador, neix a 900 metres d'alçada, a la serra de Prades, i travessa la conca d'Ulldemolins, una zona plena d'afloraments de sílexs i de gran importància durant la prehistòria per la facilitat d'obtenció de primeres matèries lítiques. Després d'encaixar-se en el Fra Guerau, el pas entre Ulldemolins i Margalef, i d'excavar nombroses balmes, el Montsant conflueix amb el Siurana a Lloà i, sota aquest darrer nom, les seves aigües van a parar a l'Ebre a Garcia.

En la formació geològica de la zona destaca la presència de margues i calcàries de l'Eocè, procedents en part de dipòsits marins; també intervingueren en la forma-

ció d'aquesta àrea les aportacions fluvials procedents dels rius que, en aquells moments del Terciari, corrien des del Pirineu cap a la Depressió Central Catalana. Com a resultat de la interacció d'aquests dos fenòmens tenim unes formacions detrítiques de gresos i argiles que passen a conglomerats per donar exemples com les serres de Montserrat, Sant Llorenç del Munt o el mateix Montsant.

A la serra del Montsant s'alternen capes més dures de conglomerats de l'Oligocè estampiat amb capes de sorrenques, argiles vermelles i capes de guix, que dona el sílex, tot de l'Oligocè sannoisià. És precisament la diferent duresa d'aquests dos tipus de formacions el que facilita la formació de les nombroses balmes o abrics de la zona; l'erosió diferencial exercida al llarg de milions d'anys pel pas del riu ha anat excavant molt més les capes més febles del Sannoisià, mentre que les estampianes, de durs conglomerats, resistien molt més i quedaven sobresortint, arrodonides, per formar les balmes sota les quals es refugiaren els éssers prehistòrics.

Durant el Quaternari l'erosió fluvial propicià també la formació de diferents nivells de terrasses del riu Montsant, a les quals hem dedicat una part important de la recerca geoarqueològica desenvolupada durant els anys vuitanta i noranta (Bergadà, Fullola i Serrat, 1990; García-Argüelles, Serrat i Bergadà, 1993). En els estudis fets dins del nostre programa de recerques hem pogut establir tres nivells de terrasses: la T3, situada a 36 metres sobre el nivell actual del riu i en la qual es troba el jaciment de superfície amb materials mosterians del Planot (Fullola i García-Argüelles, 1982-83); la T2, entre 20 i 25 metres sobre el nivell actual del riu, i on tenim diversos tallers de superfície epipaleolítics com l'Hort de la Boquera (Fullola, 1978) i l'Hort d'en Marquet (Fullola i García-Argüelles, 1980); la T1, situada a 13,1 metres d'alçada; i la T0, que es troba a la vora actual del riu, amb dipòsits subactuals.

Climatològicament la zona de Margalef de Montsant reflecteix la barreja de dues grans influències: la continental, de temperatures extremes a l'estiu i a l'hivern, procedent de les properes planes lleidatanes que es troben a l'altre cantó de les crestes de la Llena; i la mediterrània, que suavitza, en certa manera, el règim climàtic a través de la vall de l'Ebre. Tanmateix els encaixonaments de la vall del Montsant i de les valls subsidiàries laterals (l'Auferí, la Taverna, Sant Salvador, etc.) amaguen microclimes i refugis tèrmics sorprenents i que foren, sens dubte, coneguts i explotats pels éssers humans prehistòrics.

Com ja hem assenyalat, l'àrea de Margalef de Montsant és molt rica en balmes que contenen restes prehistòriques en els seus sediments. El model d'assentament durant la prehistòria busca els abrics més profunds, excavats a la part exterior dels meandres que fa el riu; en aquests indrets la lenta sedimentació fluvial va anar dipositant materials de gra molt fi, que constitueixen la matriu que conté les eines deixades pels nostres avantpassats. Dins la nostra recerca hem excavat també altres abrics i coves a la zona com l'abric dels Colls (García-Argüelles i Fullola, 1987-88; Fullola *et al.* 1993), la cova del Boix (Fullola, 1986-89) o els assentaments ara a l'aire lliure, antigues balmes, de l'Auferí (Adserias *et al.*, 1996) i l'Hort de la Boquera (aquest darrer iniciat amb excavacions metòdiques l'any 1998). Com a fruit d'aquesta tasca de recerca integral han anat apareixent nombroses publicacions, no

tan sols monogràfiques, com les esmentades, o que integren els jaciments del Montsant en el panorama global de la prehistòria del país (Fullola *et al.*, 1995; Garcia-Argüelles, 1994; Garcia-Argüelles *et al.*, 1992) o de la península (Fullola i Garcia-Argüelles, 1996; Garcia-Argüelles, 1994), sinó fins i tot de caire didàctic, per tal de facilitar la visita als escolars (Fullola (coord.), 1990)

Concretant les dades en l'abric del Filador, hem de dir que la llarga balma de més d'un centenar de metres que s'estén davant del poble de Margalef de Montsant està formada per una visera de conglomerat i unes capes de sorrenques margoargiloses que formen el fons de l'abric. La zona fèrtil, arqueològicament parlant, es troba al sector més occidental de la balma, sobre la terrassa T1 ja esmentada; la matriu és d'aportació fluvial, amb una cicatriu erosiva d'origen torrencial que trenca part de la sedimentació horitzontal, per sobre del nivell 4.

3. HISTÒRIA DE LES RECERQUES ANTERIORS

Aquesta zona de la vall del Montsant, per la dificultat de comunicacions i el consegüent aïllament que la caracteritzen, no fou objecte d'atenció per part de l'arqueologia fins als anys trenta del segle xx. Feia ben poc havia iniciat la seva infatigable tasca Salvador Vilaseca (Fullola i Cebrià, 1996), que havia anat a parar a la zona de Margalef de Montsant en el decurs dels seus recorreguts pel Priorat. Allà va ser el primer a detectar les eines de sílex que apareixien en gran quantitat en diversos indrets de l'àrea, i les presentà en una exposició feta entre febrer i març de l'any 1932 al Centre de Lectura de Reus («Exposició de Prehistòria. Camp de Tarragona i Priorat. Col·lecció Salvador Vilaseca»); aquells materials pertanyien als abrics dels Colls i del Filador. En la seva immediata publicació general sobre les indústries de sílex del Priorat (Vilaseca, 1936) el prehistoriador reusenc ja ens esmenta tres nivells diferents a l'abric del Filador.

Quan, després de la guerra, Vilaseca obté el nomenament de *comisario provincial de Excavaciones* no deixa de parar atenció al ric nucli de Margalef i inicia un procés d'excavació que durarà, amb intermitències, quinze anys. En efecte, tenim documentades cinc campanyes, els anys 1948, 1952, 1953, 1959 i 1963; foren campanyes curtes i ràpides, amb obrers del mateix Margalef que havien de recollir els sílexs, els ossos i tot allò que els cridés l'atenció els dies que en Vilaseca s'havia d'absentar del jaciment, per les seves múltiples obligacions. De les tres primeres ens en dona notícia en la reedició castellana de la seva gran obra del 1936 (Vilaseca, 1953), mentre de que la darrera ens en parla en els seus «Cuatro días en la cueva del Filador» (Vilaseca, 1968). Una visió general i global de tots el seus treballs a l'abric la podem trobar en la seva darrera gran obra (Vilaseca, 1973).

Des del primer moment Vilaseca va veure que la millor zona per excavar no era la més propera a la paret que tanca l'abric, on la potència de la intrusió torrencial és molt gran. Ell va saber determinar que l'àrea central de l'abric era la que tenia els nivells més horitzontals, menys pertorbats per l'erosió, i va procedir a treballar-hi

durant les cinc campanyes. Com es desprèn de la planta que acompanya aquest text, tan sols van quedar com a testimoni un parell de metres des del fons de l'abric a les zones centrals, i això va ser amb el que ens vam haver d'enfrontar nosaltres en reprendre els treballs.

Quant a l'estratigrafia, Vilaseca va establir sis nivells, ben diferenciats per la sedimentologia: l'inferior, el 6, contenia indústries de tipus microlaminar, sense elements geomètrics; els nivells del 5 al 2 incorporaven els geomètrics, triangles i segments, i un abundant component de microburins, juntament amb elements de substrat com gratadors, dorsos rebaixats i burins; el nivell 1 era considerat subactual. Tots aquests fets el van portar a parlar d'un Epipaleolític en procés d'azilianització, seguint els corrents de l'època.

Però alguns altres prehistoriadors, en el decurs de l'elaboració de les seves tesis doctorals, van tenir accés als materials del Filador gràcies a l'amabilitat de Vilaseca. El primer fou F. Jordà, que també va veure uns nivells intermedis epipaleolítics / mesolítics, i un moment anterior, el cèlebre nivell 6, més relacionable amb el que llavors se'n deia Epigravetià, i amb el que havia vist al proper jaciment de Sant Gregori de Falset (Jordà, 1954).

A mitjan els anys seixanta va revisar la col·lecció G. Laplace, amb la mentalitat francesa de fer casar la realitat d'aquest moment al país veí amb el que ell veia al Filador. Com a resultat tenim una atribució genèrica a l'Epigravetià final, dins dels complexos sauveterrians i tardenoisians (Laplace, 1966). Des d'aquesta perspectiva europea, la visió laplaciana és encara vigent, si volem fer-nos entendre a l'exterior.

A principis dels setanta arribà a Reus la persona que havia d'establir unes bases fermes i serioses per a l'Epipaleolític mediterrani peninsular. Com a deixeble de Jordà, J. Fortea va seguir les passes del seu mestre i va individualitzar els dos grans complexos tecnomorfològics epipaleolítics: el nivell 6 pertanyia al més antic, el complex microlaminar, de connotacions azilianes, i el conjunt 5-2 era una fàcies particular del complex geomètric, mancada de trapezis i amb un component de grans denticulats en els moments finals. La singularitat del Filador radicava en aquest llarg desenvolupament de la seqüència geomètrica de triangles i segments i, sobretot, en la connexió microlaminar / geomètric, fet únic en tot el vessant mediterrani ibèric (Fortea, 1973).

4. PLANTEJAMENT DE LA RECERCA A PARTIR DE 1978

Després d'una quinzena d'anys sense haver estat excavat, l'abric del Filador continuava essent un dels jaciments clau de l'Epipaleolític mediterrani, sobretot a partir de l'obra de Fortea. Des de la *Subdirección General de Arqueología* el professor Joan Maluquer de Motes va impulsar una sèrie de noves excavacions a Catalunya en jaciments ja coneguts i aturats des de feia temps; ho va fer, a més, confiant la seva direcció a joves prehistoriadors que havien d'acabar, a mig termini, tasques de gran

interès per a la prehistòria del país. I a un de nosaltres (JMFP) ens va encarregar la direcció dels treballs al Filador per a l'any 1978.

Coincidí el moment també amb l'eclosió de la «generació del 1975», un grup de llicenciats en Prehistòria i Arqueologia a les nostres universitats catalanes que van acabar els seus estudis al voltant d'aquesta data. Pel que fa als prehistoriadors, molts van anar a formar-se a França: els paleolitistes (Carbonell, Estévez, Fullola, Genera, Soler, Vila...) amb Laplace, Lumley, Bordes o Sacchi; els neolitistes (Marcet, Martín, Mestres, Petit, Tarrús...) bàsicament amb Guilaine.

Avui pot semblar molt llunyà, però al país veí tots vam aprendre les claus d'una excavació «moderna»: instaurar uns veritables sistemes de registre arqueològic en estratigrafia i en extensió; donar importància a l'entorn paleoambiental i a la reconstrucció paleoeconòmica per al coneixement de la vida durant la prehistòria; i excavar en extensió, superant la idea del «sondeig». Totes aquestes coses bàsiques les vam traslladar a Catalunya en forma de noves excavacions durant la segona meitat dels setanta: Sota Palou, Cingle Vermell, Filador, l'Arbreda, Bòbila Madurell, el Coll o les Guixeres de Vilobí.

En aquest ambient de renovació metodològica, i també política, un de nosaltres s'enfronta a un jaciment important, però que no havia estat tocat des de feia quinze anys. Tot i haver-hi una minsa assignació econòmica per a aquell any 1978, el permís no va arribar fins a l'acabament de l'any i va ser impossible fer altra cosa que no fos situar-se, netejar una mica el sediment i plantejar els treballs de cara al 1979. Institucionalment l'excavació va quedar lligada a la Universitat de Barcelona des d'aquells primers moments, atès el fet que el curs 1978-79 un de nosaltres (JMFP) entra com a professor a la Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona, dependent llavors de la Universitat de Barcelona. S'incorporà a la direcció de l'excavació l'any 1983 un altre dels signants (PGAA), que en fou la principal responsable des del 1988 fins al final, el 1997, ja que el 1987 és el darrer amb Fullola a la direcció. La incorporació del darrer dels signants (JNL) es produeix el 1989 i dura també fins al final. Codirigiren els treballs dues persones més, Ramiro Doce entre 1988 i 1993, i Anabel Gamarra el 1994. Des de la fundació del SERP (Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques) l'octubre del 1986, coincidint amb la incorporació de Fullola a la càtedra de Prehistòria de la Universitat de Barcelona, les excavacions del Filador es vinculen als seus programes de recerques de forma estable.

Com ja s'ha apuntat, els treballs al Filador parteixen d'una concepció global de la recerca en Prehistòria i això fa que, a més dels plantejaments rigorosos en la pròpia excavació, s'articuli un pla de recerques a la zona de la vall del Montsant. Es van resseguir les dades de coves i abrics que Vilaseca assenyalava en les seves publicacions, se'n van trobar de nous i s'iniciaren estudis geoarqueològics de la mà de D. Serrat i M. M. Bergadà. La zona fou objecte de diversos treballs acadèmics com les tesis de llicenciatura de Pilar Garcia-Argüelles (1983), Maria Adserias (1986), Ramiro Doce (1988) i Jordi Juan (1992) o part de les tesis doctorals de la mateixa Pilar Garcia-Argüelles (1988), M. Mercè Bergadà (1996), Jordi Juan (1997), Elisa Domènech (1997) i Jordi Nadal (1998); en aquestes obres s'abordaren tota mena de

problemes plantejats pels diferents nivells del Filador i per altres àrees de la vall del Montsant: tecnologia, traceologia, geoarqueologia, paleobotànica, primeres matèries o arqueozoologia. No cal oblidar tampoc que a la tesi doctoral d'un de nosaltres (PGAA) hi figura la revisió acurada de tots els materials procedents de les excavacions de Vilaseca al Filador, dipositats als fons del Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus (García-Argüelles, 1990); totes les revisions anteriors, de Jordà, Laplace i Fortea, havien vist el que el mateix Vilaseca els havia ensenyat, els materials triats i seleccionats per ell. Tot i que qualitativament no hi va haver diferències significatives, l'esmentada tesi va proporcionar un conjunt de dades quantitatives de gran vàlua per a un riquíssim jaciment epipaleolític: recomptes de cada tipus d'eina, de cada tipus de retoc, mesures de les peces retocades, anàlisi tipològica de cadascuna d'elles, mesura de tot el material lític aparegut i reconeixement d'altres elements singulars com les pissarres gravades o els polidors de gres, que foren objecte d'un tractament específic (García-Argüelles, 1994).

5. ESTUDI SEDIMENTOLÒGIC

Tot i que moltes de les dades que aquí aportarem han estat ja publicades, en farem un breu resum general. La sedimentologia del jaciment fou iniciada l'any 1980 per Victòria Gràcia, que fou la que distingí els nou nivells amb els quals hem anat treballant i que es comparen, en la figura adjunta, als sis proposats per Vilaseca (Fullola, García-Argüelles i Cebrià, 1987); en síntesi, apareix un nou nivell, el 3, molt fi i sobreposat encara a l'aportació torrencial o estrat T, i se subdivideixen dos dels nivells de Vilaseca: el seu IV passa a ser el nostre 5-6, i el seu VI passa a ser el nostre 8-9. En la segona meitat dels vuitanta s'incorporen a l'equip de treball el doctor David Serrat i M. Mercè Bergadà, que consoliden la visió geoarqueològica del projecte i assumeixen les anàlisis sedimentològiques i micromorfològiques del jaciment; en unes cales de control, són ells dos els que incorporen els nivells 10, 11 i 12, estèrils arqueològicament, però que ens porten fins a la terrassa de base. En el cas de la segona, les anàlisis formen part de la seva tesi doctoral (Bergadà, 1998); d'ella procedeixen les dades que exposarem a continuació.

El sediments acumulat a l'abric del Filador prové d'aportacions bàsicament fluvials, amb una important intrusió torrencial. L'acció fluvial fa que la matriu estigui ben classificada, amb predomini de les sorres fines i uns estrats pràcticament horitzontals; l'aportació es fa mitjançant una inundació lenta i per decantació.

Les lutites es mantenen estables al llarg de tota la seqüència, i les diferències les estableixen les classes de sorres presents: són fines en els nivells 5-6 i 8-9, i són mitjanes / grosses en els nivells 4 i 7. Lògicament, les graves de la terrassa fluvial T2 dominen en el nivell més profund, el 12.

Esment especial mereix l'aportació torrencial que és el nivell T. Es tracta d'una torrentada procedent del sector Oest de l'abric, del barranc situat al costat, que en un moment molt concret arrossegà una immensa quantitat de pedres i fang com a pro-

ducte d'una forta precipitació. Aquestes graves afectaren l'abric en la part final del con de dejecció que provocà l'esllavissada. El gruix sedimentari és molt fort a la part Oest, més d'un metre de potència, i es perd cap a l'Est de l'abric, a partir del metre 10; d'aquesta manera els tres metres situats més a l'Est resten intactes, amb una sedimentació arqueològica contínua. Podem assegurar també que la torrentada s'assenta sobre el nivell 4 i que incorpora a la seva matriu, en la zona de contacte amb aquest nivell, alguns elements arqueològics com sílex o el còdol pintat amb sis línies vermelles que veurem més endavant.

6. EVOLUCIÓ CULTURAL

A continuació parlarem de les dades culturals extretes del procés d'excavació de l'abric del Filador. L'acurat treball en extensió, que segueix una estratigrafia pràcticament horitzontal, com ja hem vist més amunt, ens ha permès d'identificar una sèrie de moments d'ocupació humana al llarg d'un lapse de temps relativament curt, no gaire més enllà d'un mil·lenni. Atès que la correspondència entre les diferències sedimentològiques i les fases d'habitació era quasi total, seguirem les denominacions ja usades per a aquests nivells per exposar els elements culturals trobats en cadascun d'ells.

Nivell 8-9: aquest nivell té una potència de 73 cm, tot i que tan sols hem localitzat material arqueològic en els 28 cm superiors; es va excavar en tota l'extensió del jaciment (fig.2). La resta del nivell correspon a sorres d'inundació.

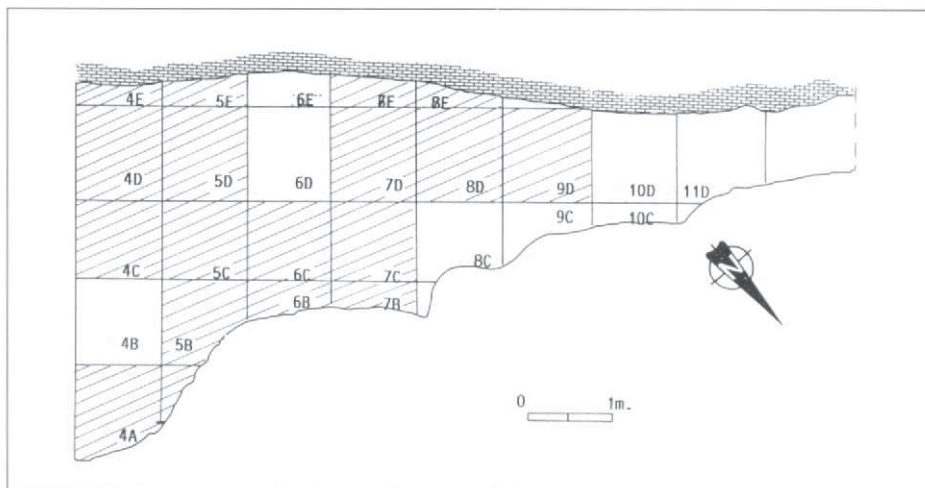

Figura 2. Planta de l'excavació de l'abric del Filador; en el moment de màxima extensió hi havia 28 quadrícules obertes, tal i com reflecteix aquesta planta corresponent als treballs al nivell 7, l'any 1994.

L'utilatge està format principalment per elements de dors, com correspon a un nivell atribuït a l'Epipaleolític microlaminar mediterrani. Hi ha també un grup d'elements retocats de fons comú, sobretot els gratadors, de mida gran per l'abundància de primera matèria a la zona. Aquest binomi LD / G és el dominant amb un percentatge d'un 73,7 %.

Malgrat la composició sedimentològica del nivell 8-9, de sorres, vam aconseguir distingir tot un seguit d'àrees d'acció preferencial, dedicades, cadascuna d'elles, a tasques concretes fetes pels ocupants del jaciment. En primer lloc vam aconseguir delimitar, en el sector est, una sèrie de zones de combustió; de fet no es tractava d'una estructura delimitada sinó d'una gran taca de cendres i terra rubefactada, amb codolets i pedres esberlades pel foc al seu interior.

A la zona central de la superfície excavada es va localitzar un bloc de calcària, de forma triangular, falcada per sota per una altra pedra, més petita, per tal de donar una superfície horitzontal per treballar-hi a sobre; recorda molt la mateixa formació localitzada al nivell 7 (Bartrolí, 1993).

Finalment cal esmentar, al mateix sector central, dues zones de talla. La determinació ha estat feta no tan sols a partir de la trobada de nuclis, d'ascles de decorticat i d'altres elements diagnòstics, sinó també per l'elevat nombre de remuntatges que hem aconseguit realitzar; aquest fet ens parla de l'existència d'un únic moment en l'acció de talla lítica.

En el moment de redactar aquestes línies encara no ens ha arribat el resultat de l'única datació radiocarbònica enviada per a aquest nivell al laboratori de la Universitat d'Oxford.

Nivell 7: amb la descripció d'aquest nivell 7 entrem en el gran conjunt que exposarem a continuació, del 7 al 3, atribuït a l'Epipaleolític geomètric mediterrani.

El nivell 7 té 50 cm de potència i s'estén per tota la superfície excavada per nosaltres, més de trenta metres quadrats. La riquesa arqueològica és molt gran, atès que s'hi han coordinat 16.768 elements arqueològics, dels quals més d'un miler són peces sobre les quals els éssers humans han intervingut: es tracta de 886 elements retocats (un 5,28% del total), que donen 893 tipus primaris (hi ha vuit peces amb doble tipus primari), més 96 nuclis i 10 percussors. El component geomètric és molt important i està format pels triangles, dominants amb un 20%, i pels segments de cercle, que representen un 9,6% del total de peces retocades. Apareixen, amb un 36%, els microburins, de fet restes de la talla especialitzada a aconseguir elements geomètrics. Entre l'utilatge de fons comú destaquen els gratadors, els burins i les truncadures; també apareixen nombrosos nuclis i percussors.

Entre els elements lítics cal destacar la presència de quatre polidors de gres. Es tracta d'un instrument poc present a la península (tan sols n'hi ha a la balma del Gai (Moià, Barcelona) i a l'abric de Forcas (Graus, Osca), ja que la majoria els tenim repartits per França i Alemanya (Garcia-Argüelles 1994a). S'usaven per aconseguir, mitjançant la fricció, unes tiges de projectil equilibrades i amb el diàmetre desitjat.

També tenim en aquest nivell 7 quatre còdols que presenten restes de pintura

vermella, tots apareguts al quadre 9D. Un d'ells, de 60 mm de llargada, 55 d'amplada i 31 de gruix, té una línia que envolta tot el perímetre de la peça; posteriorment fou usat com a percussor, fet testimoniats pel repiqueteig dels dos extrems del còdol. Els altres tres, més petits (61 x 35 x 23 mm; 53 x 46 x 17 i 41 x 29 x 28), estan totalment recoberts d'ocre, com si haguessin estat submergits en la pintura.

El nivell 7 ens ha proporcionat evidències d'un moment d'habitació molt precís; les evidències són sincròniques i múltiples, relacionades entre si i formant el que podríem denominar una estructura d'habitació polifuncional. La funció primària de l'estructura és la talla lítica, de la qual trobem nombroses evidències en forma de nuclis, percussors, ascles, restes de talla i molts remuntatges. També encaminada cap a aquesta funció, com un element que hauria ajudat a millorar la tècnica de talla, hem localitzat una enclusa, semblant a la descrita en el nivell 8-9, però de proporcions molt més grans; en aquest cas estava formada per un gran bloc horitzontal, de forma irregular, falcat amb una pedra vertical més petita que servia per mantenir una superfície sobre la qual es devien fer tasques de talla de pedra. Finalment, dins la gran estructura polifuncional que estem descrivint, tenim dues llars circulars, sense delimitació de pedres, amb l'interior farcit de cendres, carbons, fragments d'ossos cremats i de restes de talla (Bartrolí, 1993).

Pel que fa a la cronologia, tenim dues datacions, que valorarem a continuació. La primera és la UBAR-257, feta sobre carbó i que donà, en l'anàlisi feta per carboni 14 convencional, l'edat de 9.830 ± 160 BP. La seva calibració dendrocronològica ens situa en els valors següents:

Màxima probabilitat a 1 sigma: 9.277 - 8.924 (43'0%)
 Probabilitats extremes: 9.549 - 8.714

Màxima probabilitat a 2 sigmes: 9.735 - 8.843 (81'1%)
 Probabilitats extremes: 9.735 - 8.600

La segona de les mostres, també de carbó, fou analitzada a Portugal i va ser la primera que es va fer, a mitjan els anys vuitanta; el laboratori ja ens indicava que la quantitat enviada era poca per ser analitzada pel mètode convencional. Les seves dades són ICEN-495, 9.130 ± 230 BP. La seva calibració ens porta als valors següents:

Màxima i única probabilitat a 1 sigma: 8.438 - 7.925 (68,3%)

Màxima probabilitat a 2 sigmes: 8.667 - 7.595 (92,6%)
 Probabilitats extremes: 8.918 - 7.595

Veiem que ambdues dates quasi no es retallen en les seves màximes probabilitats a dues sigmes, en els seus valors més probables. El ventall és molt gran i abasta des de la segona meitat del desè mil·lenni fins a la primera del vuitè cal BC. A la

nostra zona hi ha dates anteriors pel geomètric, concretament a la cova del Parco (amb dates que ens porten al desè/onzè mil·lenni cal BC, Fullola *et al.* 1998) i a la balma Margineda (amb una data de l'onzè i una del novè mil·lenni cal BC, Guilaine *et al.* 1995).

Tot trencant, en part, el rígid esquema de Fortea creiem que no cal concebre els complexos microlaminar i geomètric com dos móns separats, dos compartiments estancs i de cronologia diferenciada. Per tant podem acceptar fàcilment que hi hagi superposició cronològica en diversos jaciments catalans (i aragonesos, i nord-pirinenes, per exemple). Ens manca encara la data del nivell 8-9, que ens permetrà establir una seqüència més o menys ràpida per a la transició entre els dos complexos, però aquí podem observar un canvi gradual i no gens brusc.

Nivell 5-6: a partir dels estudis sedimentològics veiem que la seva gènesi correspon a un moment més intens d'inundació que en els altres nivells. Aquest fet obliga els éssers humans a abandonar el jaciment i a ocupar-lo molt esporàdicament, en fases de retirada de l'aigua. El nivell té una potència que oscil·la entre 10 i 30 cm i una extensió d'uns 10 metres quadrats; això vol dir que no tenim documentada aquesta fase en tota la superfície de l'assentament, sinó tan sols en els sectors central i oriental.

El material arqueològic és escàs; està format majoritàriament per laminetes de dors (15%), segments de cercle (12,8%), triangles (3,6%), gratadors (12,8%) i burins (5%).

La data que tenim per al nivell 5-6 fou aconseguida al laboratori de la Universitat de Tucson a partir d'una anàlisi per AMS. És la mostra AA-13412, obtinguda sobre carbó i que donà una edat convencional de 9.988 ± 97 BP. La seva calibració ens porta als valors següents:

Màxima probabilitat a 1 sigma: 9.395 - 9.055 (45,1%)

Probabilitats extremes: 9.604 - 9.055

Màxima i única probabilitat a 2 sigmes: 9.958 - 9.042 (95,4%)

Com podem veure, la data pot precisar-nos una mica més el que hem vist al nivell 7; ens porta cap al desè mil·lenni cal BC per a aquest nivell 5-6, subjacent a l'anterior. Segurament hi devia haver un interval de temps molt petit entre ambdues fases.

Nivell 4: Aquest nivell suposa, sedimentològicament i tecnològica, una contigüitat amb el nivell 7; de fet, en el sector oest de l'abric, ambdós nivells estan units, no hi ha cap element que els diferenciï i la seva delimitació va ser fruit d'una separació artificial. La fondària escollida per a aquest límit fou la que el nivell 5-6 presentava a la zona on desapareixia, la més occidental.

Tenint en compte aquestes circumstàncies, el nivell 4 té una potència mitjana de 25 cm. El material arqueològic és molt abundant, amb un total de 6.067 elements lí-

tics, tot de sílex; d'aquests, 388 són peces retocades, un 6,39%, xifra molt semblant a la del nivell 7. Aquestes peces retocades proporcionen 392 tipus primaris, ja que hi ha 384 monotipus i 4 peces dobles. Dominen els segments de cercle (21'6%) per sobre dels triangles (7,2%); els microburins sumen un 43% del total dels elements intervinguts per l'home. També tenim un utillatge de fons comú abundant, amb gratadors, burins i elements de dors rebaixat. També hi ha 37 nuclis.

La indústria òssia està present, per primera vegada a la seqüència del Filador, en aquest nivell 4. Es tracta d'un punxó, de secció oval, fet sobre un metatarsià d'ovicaprí, que amida 87 mm de llargada. Pel seu mal estat de conservació fou necessària una acurada restauració de la peça.

És molt destacable la presència, en el nivell 4, d'un conjunt de tres plaquetes de pissarra retallades intencionalment, amb incisions molt fines que conserven restes d'ocre. Molt possiblement foren suports per tallar materials tous com la pell, preparada amb l'ocre que hi està associat. La plaqueta més completa, de forma trapezoïdal, mesura 354 mm de llargada, 200 mm d'amplada màxima i 10 mm de gruix, i presenta un bisell en tot el seu contorn que ens confirma el seu retall intencional i impedeix l'exfoliació (Fullola, Viñas i Garcia-Argüelles 1986). Caldria esmentar també que Vilaseca trobà dos fragments d'una mateixa plaqueta en campanyes diferents (Vilaseca 1973).

Quant a les estructures, tenim dos focs plans simples, que amiden respectivament 130 i 80 cm de diàmetre. Malauradament la secció exterior de l'abric els retallava. Al seu interior s'hi han trobat sílexs i ossos cremats, i una abundant quantitat de cargols, de *Cepaea nemoralis*.

La part superior del nivell 4 fou rentada per l'aportació torrencial ja descrita. Aquest arrossegament produït per la torrentada incorporà a la matriu del torrencial diversos materials que devien trobar-se a la part superior, sílexs, ossos i un còdol pintat amb sis ratlles vermelles, quatre a la cara superior, una a la vora i una a la cara inferior, esberlada i incompleta; la peça, excepcional per la seva excel·lent conservació, ha estat ja a bastament publicada (Fullola i Adserias, 1981-82; Fullola i Couraud, 1984).

Les datacions que tenim per al nivell 4 són les següents: la primera fou analitzada a Barcelona, UBAR-284, feta sobre carbó i donà una data convencional de 9.460 ± 190 BP; les seves dates calibrades són:

Màxima probabilitat a 1 sigma: 8.732 - 8.345 (49,2%)

Probabilitats extremes: 8.932 - 8.275

Màxima probabilitat a 2 sigmes: 9.015 - 8.128 (94,5%)

Probabilitats extremes: 9.015 - 8.102

La segona mostra fou processada, per AMS, al laboratori de la Universitat d'Arizona a Tucson, AA-8647, T461; s'analitzà un fragment ossi que donà 10.020 ± 80 BP. Les dates calibrades són:

Màxima probabilitat 1 sigma: 9.399 - 9.126 (36,2%)
Probabilitats extremes: 9.654 - 9.090

Màxima i única probabilitat a 2 sigmes: 9.949 - 9.052 (95,4%)

Ambdues dates han estat ja publicades (García-Argüelles i Nadal 1998) i ens continuen situant el moment d'ocupació del nivell 4 del Filador en el mateix ventall, molt ampli, del desè i novè mil·lennis cal BC. Atenent la reflexió feta més amunt, pensem que l'intens procés d'habitació, en aquesta fase epipaleolítica geomètrica, de l'abric del Filador es produí entre aquests dos mil·lennis, el desè i el novè cal BC.

Nivell 3: Aquest nivell tenia tan sols 15 cm de potència i es localitzava 8 metres quadrats al sector Est del jaciment. Els materials arqueològics que hi aparegueren representen un moment de transició cap al Neolític.

Es van recuperar 1.360 peces lítiques, de les quals 64 estan retocades, un 4,7%. Hi ha 68 tipus primaris, ja que hi ha quatre peces dobles. Es veu un canvi industrial clar, ja que detectem un augment molt notable del retoc simple, amb un 25%; també hi ha un canvi morfològic en els geomètrics i una forta disminució dels microburins, que baixen fins al 26%. No tenim cap estructura, ni cap nucli entre els elements retocats.

Nivell 2: Finalment tenim el nivell 2, format per terra cendrosa per efecte de la combustió i de l'hàbitat continuat. Té una potència de 25 cm, tot i que possiblement aquest gruix va ser afectat per l'erosió contemporània, ja que es trobava en superfície quan es van iniciar les excavacions del nostre equip; s'estenia tan sols entre els metres 6 i 10.

Pel que fa a la indústria lítica, aparegueren 2.278 elements; destaquen les eines de grans dimensions, més de 5 cm de llargada, que presenten denticulacions. Es tracta de l'únic moment d'ocupació de l'abric que ha proporcionat una xifra notable de denticulats. En les antigues excavacions de Vilaseca no hi va haver mai una atribució al Neolític d'aquest moment; Fortea, en la seva revisió, va arribar a la conclusió que els denticulats eren abundants en tota la seqüència del Filador, fet que els nostres treballs han desmentit totalment; el percentatge de denticulats arriba al 32% dels estris retocats. Hem documentat també la pràctica desaparició dels elements geomètrics i una tecnologia plenament diferenciada de la dels nivells epipaleolítics subjacents.

Per tal de confirmar l'atribució neolítica d'aquest nivell 2, del qual no tenim cap datació radiocarbònica, hem d'afegir que va proporcionar ja restes ceràmiques en forma de dotze petits fragments; cap d'ells tenia cap tipus de decoració, tan sols hi havia una vora i un dels fragments presentava també unes perforacions.

Quant a les estructures, tenim dues cubetes troncocòniques, plenes de cendres, de sílex i d'ossos fragmentats i una llar delimitada per diversos còdols i fragments de conglomerat (Cebrià *et al.*, 1981; Garcia-Argüelles, 1990).

7. RESULTATS DE LES ANÀLISIS PALEOBIOLÒGIQUES

L'estudi de les restes orgàniques que es recuperaren de l'excavació, ja fos durant les tasques de camp o al laboratori –en el tractament de mostres sedimentàries–, fou sempre un dels objectius principals de les noves excavacions i que, d'alguna manera, havien de marcar una certa diferència respecte dels treballs anteriors de Vilaseca, atès que aquests tipus d'anàlisi començaven a imposar-se entre els equips de recerca en aquests moments de la segona part dels anys setanta i començaments dels vuitanta.

L'abric del Filador, malgrat els escassos resultats que ha proporcionat per la mala conservació de la matèria orgànica, ha estat un jaciment on s'iniciaren molts dels actuals especialistes en arqueobiologia del nostre país. També on certes tècniques innovadores, ara ja aplicades per la major part del col·lectiu d'arqueòlegs que treballen en el camp de la prehistòria, s'usaren per primer cop.

D'aquestes recerques paleobiològiques voldríem citar entre els estudis paleobotànics els treballs d'Artur Cebrià i Maria Teresa Ros pel que fa a l'antracologia (materials de l'estrat 2, el primer i dels següents nivells, la segona), Igor Parra, Agustí Esteban i Santi Riera pel que fa a la pal·linologia, Carme Cubero pel que fa a la carpologia (tot i que en aquest cas no fou possible l'obtenció de resultats) i finalment els de Jordi Juan pel que fa als estudis de fitòlits, teixits parenquimàtics i àcids greixosos continguts al sediment.

Pel que fa a la informació paleofaunística, hauríem de citar els primers treballs de fauna de Manuel Millán i els posteriors estudis fets per un de nosaltres (a partir del nivell 7) així com la revisió del material osteològic feta per Arturo Morales del que va ser en el seu moment el cronològicament problemàtic nivell 4. Pel que fa a la Malacologia terrestre, hauríem de citar els treballs de John Watson i Sonia Archila i, quant a la malacologia marina, els d'Àlícia Estrada i nosaltres mateixos. En el cas de la malacologia aquests estudis també se centren de moment en els darrers nivells excavats, els epipaleolítics.

Pel fet que els treballs dels nivells superiors ja han estat publicats, per exemple en les edicions d'aquest mateix cicle de conferències (Fullola, 1985) i també perquè en alguns casos els resultats estan actualment essent revisats, ens centrarem en els resultats dels nivells epipaleolítics. D'aquests, els nivells 4 i 7, corresponents a la fàcies de geomètrics són els que han proporcionat un major nombre de dades, mentre que, a conseqüència segurament de les característiques sedimentològiques i de formació dels nivells 8-9, aquests darrers nivells corresponents a les fàcies microlaminars han resultat pràcticament estèrils pel que fa a restes orgàniques.

Resultats dels nivells de l'Epipaleolític geomètric

7.1. Dades paleovegetals

7.1.1. Antracologia

Els resultats antracològics demostren un entorn força semblant entre un nivell i l'altre. Reflecteixen un moment de transició entre els darrers freds tardiglacials i l'entrada de l'Holocè. Els tàxons més ben representats són:

Pinus t. sylvestris: Aquest tàxon suposa més del 75% del material identificat al nivell 7 i gairebé el 50% en el nivell 4.

Juniperus sp: és el segon tàxon en importància al nivell 7 i el 3r en el nivell 4. Tanmateix, en cap dels dos casos supera el 20% del material identificat.

Prunus amigdalus: És el segon tàxon en importància en el nivell 4, però els seus valors són inapreciables en el nivell 7.

Altres tàxons representats (sempre amb valors inferiors al 10%) són:

Acer sp

Betula sp

Rhamnus cathartica-saxatilis

Salix sp

D'aquestes dades es dedueix un paisatge obert clapejat per pi roig, cupressàcies del tipus *Juniperus* i altres espècies resistents al fred i la sequedat. A les fondalades més humides es podria desenvolupar una vegetació més temperada.

7.1.2. Pal·linologia

Es caracteritza per la pobresa de la mostra en tots dos nivells. Com en les dades anteriors procedents de l'antracologia es destacaria un paisatge obert amb predomini de pol·len no arbori (més important en l'estrat 4 -AP:28%.NAP:72%-que no pas en el 7 -AP:40,74%. NAP:59,26%). Entre aquest pol·len arbori predomina el de pins (hem de suposar que *Pinus sylvestris*), tot i que en aquest cas també trobem unes certes proporcions de *Quercus* i altres tàxons de presència més anecdòtica: *Rhamnus*, *Corylus*, *Betula*, *Castanea*, *Ephedra*, etc.

7.1.3. Fitòlits

Tant en el nivell 4 com en el 7 trobem com a dominants el pi i els *Juniperus* (al 4 juntament amb diferents espècies de *Prunus*) la qual cosa torna a corroborar els es-

tudis anteriors, amb un paisatge obert amb puntuals zones boscoses, majoritàriament de pins. També es van fer estudis de fitòlits de caràcter experimental sobre la dentició de diferents espècies faunístiques recuperades al jaciment. En tot cas, els resultats van ser poc significatius.

7.2. Dades faunístiques

7.2.1. Mamífers

El material ossi s'ha recuperat en molt poca quantitat i en un pèssim estat de conservació. Les restes òssies corresponien únicament a espècies de mamífers. Pel que fa al material del nivell 4, han estat revisats els resultats anteriorment publicats. No sembla que en cap cas es pugui parlar de la presència d'animals domèstics. Entre el material, molt deshidratat, podríem detectar la presència de petits bòvids (segurament *Capra pyrenaica*) i conill. El material del nivell 7, més abundant, però també amb greus problemes de conservació, correspon majoritàriament a *Capra pyrenaica* i a algunes restes esparses de cérvol (*Cervus elaphus*) i conill (*Oryctolagus cuniculus*). Són restes perfectament atribuïbles a l'activitat antròpica generada al jaciment. No podem fer una interpretació precisa del tipus de clima amb aquestes espècies. Solament podem caracteritzar una orientació de la cacera cap a les zones de muntanya. També, gràcies al grau de creixement en les mandíbules de cabra salvatge podem deduir que aquesta activitat (la cacera d'aquests bòvids) es devia fer fonamentalment sobre animals subadults i als voltants de la primavera i començaments de l'estiu, la qual cosa també ens indica un moment determinat d'ocupació del jaciment (Nadal, 1998).

7.2.2. Malacologia terrestre

Hauríem de dir que aquí poden diferenciar dos conjunts segons el seu origen. En primer lloc un conjunt de restes que suposem que són de clara aportació natural i que ratifiquen el tipus de paisatge reconstruït amb les dades paleovegetals, de tipus obert, més aviat sec, herbós i calcari. Els tàxons més representatius d'aquest conjunt són:

Xeroplexa cf monistrolensis
Xeroplexa (altres espècies)
Jaminia quadridens
Testacella cf haliotidea
Pomatias elegans
Abida
Cecilioides acicula

Vallonia costata
Truncatellina

El segon conjunt està format per una quantitat important de conquilles de *Cepaea nemoralis*. Aquestes, abundants tant al n. 4 com al n. 7, presenten en tots dos nivells unes proporcions similars de configuració del disseny de les bandes, la qual cosa torna a evidenciar-nos la clara relació ambiental entre aquests dos nivells. Es tracta d'un domini gairebé absolut dels individus amb 5 faixes. Segons la hipòtesi clàssica del polimorfisme dels *Cepaea*, hauríem de pensar que més aviat ens trobaríem amb un paisatge boscà o amb certa cobertura vegetal. Tanmateix hem de recordar que actualment aquestes interpretacions no són prou clares i, a més, que són restes d'aportació antròpica, la qual cosa podria demostrar una selecció dels espais on es duia a terme aquesta activitat recollectora.

7.2.3. Malacologia marina:

Es tracta d'un petit conjunt de materials que tenen una funció decorativa i/o funcional que no aporten dades paleoambientals. Ens demostren, però, l'existència de contactes directes o indirectes d'aquestes poblacions epipaleolítiques del Montsant amb la costa, allunyada en línia recta uns 30 quilòmetres. Però molt més allunyada si se segueixen els recorreguts més probables (cursos dels rius). Els tàxons representats (majoritàriament al nivell 7) són:

Theodoxus fluviatilis
Pecten jacobaeus
Acanthocardia tuberculata
Dentalium vulgare

8. CONCLUSIONS

De totes les dades que acabem d'exposar creiem que podem inferir-ne un seguit de conclusions prou definitives (fig. 3). En primer lloc el Filador és un dels pocs jaciments on podem observar la successió entre els moments de domini dels elements microlaminars i els de domini dels geomètrics. Aquest canvi de fàcies no cal entendre'l com una ruptura, com l'aparició de nous elements geomètrics que comportin la desaparició del component microlaminar. Pel contrari, la quantitat de petites laminetes de dors segueix essent notable al nivell 7, i mai no desapareix al llarg de tota la seqüència geomètrica. Caldria entendre que la diferència que veiem en els moments geomètrics parteix de l'aparició d'aquests elements, més triangles al principi, al nivell 7, i més segments després, al nivell 4; podem considerar, per tant, que ens trobem davant d'una atribució que parteix de l'aparició d'un nou element, els geo-

2		
3		
4		
5-6		
7		
8-9		

Figura 3. Quadre resum de les troballes fetes als diferents nivells de l'abric del Filador. S'indiquen els principals elements culturals i arqueozoològics identificats.

mètrics, qualitativament significatiu però que mai no domina quantitativament els conjunts considerats. Com a element destinat a ser inserit en eines de cacera, molts dels geomètrics produïts al jaciment devien desaparèixer en ser usats; d'aquesta alta

producció en són testimonis els centenars de restes que n'hem localitzat, els microburins, que en algun nivell arriben a constituir el 43% de les peces on veiem intervenció humana.

Al Filador observem una successió estratigràfica entre els moments microlaminars i geomètrics. La fàcies geomètrica la podem situar, com ja hem vist, entre el desè i el novè mil·lenni cal BC; ens manca encara la data del nivell microlaminar. Com a reflexió general podem considerar que ambdues fàcies no són sempre exactament successives, que hi ha superposicions cronològiques que es desprenen de les dates que ens han ofert diversos jaciments catalans amb nivells que podem considerar microlaminars: així tenim la data de 9.277 - 8.940 cal BC (màxima probabilitat a 2 sigmes) per a la cova de la Guineu (Gif-8439 = 9.850±80 BP sense calibrar, a Garcia-Argüelles et al. 1992 i Bartrolí et al. 1992), les de Picamoixons, 8.639 - 8.093 i 8.354 - 8.033 cal BC (també en les seves màximes probabilitats a 2 sigmes) (AA-6115 = 9.370±95 BP i AA-6010 = 9.170±80 BP sense calibrar, respectivament, a Allué et al. 1992 i LAUBT 1992) o la del Cingle Vermell, 9.394 - 8.472 cal BC (màxima probabilitat a 2 sigmes) (UGRA-68 = 9.760±160 BP sense calibrar, a Vila 1985), entre altres, que ens confirmen que aquests moments amb predomini d'elements microlaminars es troben també durant el novè mil·lenni cal BC, retallant-se òbviament amb les dates del moment geomètric abans exposades.

Podem pensar que la innovació tecnològica que representa l'aparició dels elements geomètrics devia ser per usar, potser, en certes circumstàncies, o per a algunes funcions concretes, mentre que en altres moments es devia continuar preferint l'ús de les «armadures» microlaminars, de les petites laminetes; fins i tot la seva contemporaneïtat pot portar-nos a deduir que la seva utilització fou simultània, sobre els mateixos projectils. El que sí s'observa és que els jaciments on «perduren» els elements microlaminars i que acabem d'esmentar no tenen una successió estratigràfica cap al geomètric, que allà segueixen caçant sense incorporar una innovació tecnològica desconeguda o inútil per als seus propòsits de subsistència.

Tornant al Filador, l'excavació ens ha demostrat que l'hàbitat dels nivells geomètrics fou intens, tot i els moments d'inundació que ens reflecteix la sedimentologia. Les ocupacions es produïren durant la primavera i inicis de l'estiu, a partir de les mandíbules de cabra salvatge identificades en el nivell 7. De la producció lítica ens en parlen no tan sols els mateixos sílexs recuperats (nuclis, percussors, restes de talla, eines plenament acabades) sinó també les encluses destinades a aquesta producció. La seva associació amb estructures de combustió no fa més que palesar la complexitat de comportaments presents en el grup que ocupà el jaciment. D'altres accions, en tenim diverses evidències: a partir de les pissarres amb ratlles sabem que foren usades per tallar matèries toves; el còdol pintat amb ratlles pot fer-nos pensar en comportaments simbòlics, mentre que els submergits en ocre ens indiquen un ús d'aquest colorant potser com a element decoratiu (pintures corporals...), potser com a un pas més dins el tractament de les pells, fet corroborat en gratadors i altres eines.

Una altra de les aportacions que volem que faci aquest treball és la desmitificació definitiva de «l'alt percentatge de denticulats al llarg de tota l'estratigrafia del

Filador», un tòpic que s'arrossega per la literatura epipaleolítica des de fa decennis. Ja hem esmentat, en parlar del nivell 2, que és en aquest moment neolític quan els denticulats són abundants, amb un 32% de les eines lítiques; en canvi durant l'Epipaleolític quasi no n'hi ha: al nivell 8-9 n'hi ha 10, un 5,5% de les peces retocades; al 7, 16 (1,8%); al 5-6, 1 (2,5%); al 4, 9 (2,3%); i al 3, 4 (5,8%). No pot veure's, per tant, al Filador la fàcies macrolítica situada entre la segona meitat del novè mil·lenni cal BC i finals del setè mil·lenni cal BC, moment de l'Epipaleolític geomètric tipus Cocina que P. Utrilla ha identificat a l'abric de Forcas i a diversos jaciments del Baix Aragó (Utrilla i Mazo, 1997).

L'abric del Filador representa, vist tot el que hem exposat, un model evolutiu epipaleolític que fins ara ha estat lligat a les propostes de Fortea per als complexos d'aquesta fase a la Mediterrània peninsular. Els nous treballs desenvolupats durant els darrers vint anys a les nostres terres ens van fent veure que el model Filador no és l'únic, i que fins i tot és el minoritari en el territori; no hi ha massa altres jaciments que ofereixin la seva seqüència, però això no el pot portar a l'aïllament, o a considerar exclusivament altres propostes evolutives. Pel que fa a la transició cap al Neolític, el Filador no pot aportar gaire, atesa la migradesa del seu nivell 2, l'escassa i poc significativa ceràmica i la manca de dates radiocarbòniques; les àrees meridionals catalanes segueixen tenint aquesta mancança, com remarquen recentment Martí i Juan-Cabanilles (1997:237), tot i que per les zones prepirinenques ja hi ha noves i importants aportacions (Petit *et al.*, 1996; Pallarès, Bordas i Mora, 1997). Els habitants de la zona de la vall del Montsant feren seus els elements geomètrics com a millor adaptació a la cacera en un moment donat, des del desè mil·lenni cal BC, fet que altres grups no practicaren per desconeixement o per manca de necessitat. La viabilitat del descobriment féu que la nova tecnologia perdurés al Montsant i a la zona pirinenca (Margineda, Forcas), mentre que a altres indrets les adaptacions donaren altres formes com els trapezis o els elements tipus Cocina (Baix Aragó, País Valencià...). El model tecnològic i econòmic que observem al Filador tingué èxit a la zona durant poc més de dos mil·lennis; a partir de mitjan el vuitè mil·lenni cal BC tenim un hiatus cronològic i cultural fins a l'arribada del Neolític; altres jaciments de l'àrea com l'Auferí o l'Hort de la Boquera no fan més que corroborar-nos un desenvolupament coherent i una ocupació del territori de la vall del Montsant, que portà a una explotació racional dels recursos alimentaris i abiòtics en una de les poques zones on s'ha pogut dur a terme aquest tipus d'estudis.

9. BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M.; BARTROLÍ, R.; CEBRIÀ, A.; FARELL, D.; GAMARRA, A.; MIRÓ, J.M. (1996). «La Balma de l'Auferí (Margalef de Montsant, Priorat), un nou assentament prehistòric a la vall del Montsant». A: *Tribuna d'Arqueologia 1994-1995*. Barcelona: Departament de Cultura, p. 40-50, 6 fig.
- ALLUÉ, E.; CARBONELL, E.; CERVERA, M. M.; BERMÚDEZ DE CASTRO, J. M.; BOJ,

- I.; ESTEBAN, M.; ESTIRADO, R. M.; FERNÁNDEZ JALVO, Y.; GABARRÓ, J. M.; HORTOLÀ, P.; LORENZO, C.; MIRÓ, J. M.; OLLÉ, A.; PASTÓ, I.; PERALES, C.; PRATS, J. M.; RODRÍGUEZ, X. P.; ROSELL, J.; SALA, R.; VALLVERDÚ, J.; VAQUERO, M.; VERGÉS, J. M. (1992). «*Picamoixons, un assentament estratègic dels darrers caçadors recol·lectors*». Tarragona: Museu d'Història de la Ciutat de Tarragona ; LAUT, 45 p., 25 fig. (Arqueologia d'Intervenció; 1)
- BARTROLÍ, R. (1993). «L'Abric del Filador (Margalef de Montsant, Tarragona): estudi d'un remuntatge lític al nivell 7». *Butll. de la Soc. Arq. Tarraconense* [Tarragona] època V, any 1992, núm. 14, p. 5-15, 5 fig.,
- BARTROLÍ, R.; BERGADÀ, M.; CEBRIÀ, A.; FONTUGNE, M. (1992). «El model microlaminar - geomètric a la Catalunya meridional: aportacions del projecte d'investigació de la serra de Font-rubí (Alt Penedès)». A: *9è Col·loqui Internacional de Puigcerdà, Estat de la investigació sobre el Neolític a Catalunya*. Puigcerdà i Andorra, abril 1991, Andorra: Inst. d'Est. Ceretans i Serv. d'Arqueol. d'Andorra, p.34-37.
- BERGADÀ, M. M. (1998). «*Estudio geoarqueológico de los asentamientos prehistóricos del Pleistoceno Superior y el Holoceno inicial en Cataluña*». BAR International Series 742, 268 p., 201 fig., Oxford.
- BERGADÀ, M. M.; FULLOLA, J. M.; SERRAT, D. (1990). *Los yacimientos arqueológicos y sus enclaves geomorfológicos de la zona del Montsant*. (Guia de l'excursió a la vall del Montsant dins de la Reunión Nacional de Geoarqueología, Barcelona, 17-19 d'octubre de 1990). Barcelona: Universitat de Barcelona, 42 p., 10 fig.
- CEBRIÀ, A.; FULLOLA, J. M.; GARCIA-ARGÜELLES, P.; GRÀCIA, V.; MILLAN, M. (1981). «Avance al estudio de los asentamientos con cerámica del Filador (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)». *Saguntum* [València] 16, p.37-61, 8 fig.
- FULLOLA, J. M. (1978). «L'Hort de la Boquera, un nou jaciment a vall del Montsant». *Butll. Real Sociedad Arqueológica Tarraconense* [Tarragona], ep. IV, fascicles 141-144, p. 3-14, 6 fig.
- FULLOLA, J. M. (1985). «Estat actual del coneixement de la Prehistòria a la vall del Montsant». A: *Tribuna d'Arqueologia 1983-84*. Barcelona: Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, p.7-14.
- FULLOLA, J. M. (1986-89). «La cova del Boix i el Paleolític Superior final a la vall del Montsant (Priorat, Tarragona)». *Empúries* [Barcelona], núm. 48-50, vol.1, p. 328-335, 3 fig., 1 quadre.
- FULLOLA, J.M. (coord.) de: FULLOLA, J. M.; BARTROLÍ, R.; BERGADÀ, M. M.; DOCE, R.; GARCIA-ARGÜELLES, P.; NADAL, J.; RODON, T.; ADSERIAS, M. (1990). *La Prehistòria del Montsant: exposició didàctica dels resultats d'un projecte de recerca sobre la reconstrucció de la vida de l'home prehistòric a la vall del Montsant* Falset: Centre de Recursos Pedagògics del Priorat ; Dept. d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, 77 p., 9 fig., 4 fotos, 1 quadre, glossari i bibl.
- FULLOLA, J. M.; ADSERIAS, M. (1981-82). «Trobada d'un palet de riera pintat a la

- cova del Filador (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)». *Pyrenae* [Barcelona], núm. 17-18, p. 7-9, 1 fig.
- FULLOLA, J. M.; BARTROLÍ, R.; BERGADÀ, M. M.; DOCE, R.; GARCIA-ARGÜELLES, P.; NADAL, J.; RODON, T.; ADSERIAS, M.; CEBRIÀ, A. (1993). «Nuevas aportaciones al conocimiento del Paleolítico Superior en las comarcas meridionales y occidentales de Cataluña. VIII Reunión Nacional sobre Cuaternario organizada per l'AEQUA, setembre de 1991, València». A: FUMANAL, M. P.; BERNABEU, J. (ed.) *Estudios sobre Cuaternario. Medios sedimentarios. cambios ambientales. Hábitat humano*. València, p. 239-247, 4 fig.
- FULLOLA, J. M.; COURAUD, C. (1984). «Le galet peint de l'abri du Filador (Catalogne, Espagne)». *L'Anthropologie* [París], tomo 83, núm. 1, p.119-123, 5 fig.
- FULLOLA, J. M.; GARCIA-ARGÜELLES, P. (1980). «Primeres notícies de les troballes realitzades a la cova del Filador (Margalef de Montsant) i voltants durant les darreres campanyes d'excavacions (1979-80). L'Hort d'en Marquet». *Butll. Real Sociedad Arqueológica Tarraconense* [Tarragona], ep. V, núm. 2, p.2-22, 9 fig.
- FULLOLA, J. M.; GARCIA-ARGÜELLES, P. (1982-83). «El Planot: primeres dades pel seu coneixement dins de la Prehistòria del Priorat». *Universitas Tarraconensis* [Tarragona Facultat de Filosofia i Lletres, Divisió de Geografia i Història], núm. 5, p. 63-73, 2 fig.
- FULLOLA, J. M.; GARCIA-ARGÜELLES, P. (1996). «La formation des complexes mésolithiques de la Péninsule Ibérique». A: *Actes du Colloque XIII sur la formation des complexes mésolithiques en Europe, XIII Congr. UISPP de Forlì*. Forlì: Kozłowski, S. i Tozzi, C., setembre 1996, p. 9-15, 1 fig.
- FULLOLA, J. M.; GARCIA-ARGÜELLES, P.; CEBRIÀ, A. (1987). «El abrigo del Filador y el proceso de neolitización del valle del Montsant». A: *Premières communautés paysannes en Méditerranée occidentale*, abril de 1983. Montpellier: CNRS, p. 599-606, 4 fig., París.
- FULLOLA, J. M.; GARCIA-ARGÜELLES, P.; SERRAT, D.; BERGADÀ, M. M. (1995). «El Paleolític i l'Epipaleolític al vessant meridional dels Pirineus catalans. Vint anys de recerca a la franja pirinenca sud; interrelacions amb les àrees circumdants». A: *Cultures i Medi. De la Prehistòria a l'Edat Mitjana. Vint anys d'Arqueologia pirinenca. Homenatge al Prof. J. Guilaine, actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà i Osseja, novembre 1994*. Puigcerdà: Inst. d'Est. Ceretans i Patronat F. Eiximenis, p.159-176, 1 fig.
- FULLOLA, J. M.; CEBRIÀ, A. (1996). «El paper de Salvador Vilaseca en la Prehistòria catalana». A: FIGUERAS, A.; MASSÓ, J. (coord.) *Salvador Vilaseca; una obra perdurable*. [Catàleg de l'exposició sobre S. Vilaseca] Reus: Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus, p.21-37
- FULLOLA, J. M.; PETIT, M. A.; BERGADÀ, M. M.; BARTROLÍ, R. (1998). «Occupation épipaléolithique de la grotte du Parco (Alòs de Balaguer, Catalogne, Espagne)». A: *Proceedings of the XIII International Congress of the UISPP, vol. 2, section 6, Upper Palaeolithic*. Forlì: ABACO Edizioni, p. 535-542, 4 fig.
- FULLOLA, J. M.; VIÑAS, R.; GARCIA-ARGÜELLES, P. (1986). «La plaque en ardoise

- gravée de l'abri du Filador (Catalogne, Espagne)». *Cahiers Ligures de Préhistoire et de Protohistoire* [Bordighera-Carcassona: Institut International d'Études Ligures], nouvelle série, núm. 3, p.145-156, 4 fig.
- GARCIA-ARGÜELLES, P. (1990). *Las industrias epipaleolíticas del sur de Cataluña: antecedentes, desarrollo y evolución hacia nuevas formas neolítica*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona. (Col·lecció de Tesis Microfitxades; 625)
- GARCIA-ARGÜELLES, P. (1993). «Antecedentes y evolución del Epipaleolítico de las comarcas meridionales de Cataluña». A: *Homenatge al Dr.Miquel Tarradell*. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans XXIX, Curial Edicions Catalanes, p. 131-147, 9 fig.
- GARCIA-ARGÜELLES, P. (1994a). «Los pulidores de arenisca del Tardiglaciario y Postglaciario de Europa occidental: síntesis y nuevos resultados». *Pyrenae* 24, p. 35-52, 7 fig., Barcelona.
- GARCIA-ARGÜELLES, P. (1994b). «Las fases epipaleolíticas en el nordeste de la Península Ibérica». A: *International Conference on the Mesolithic of the Atlantic Façade*. [Ponències]. Santander.
- GARCIA-ARGÜELLES, P.; ADSERIAS, M.; BARTROLÍ, R.; BERGADÀ, M. M.; CEBRIÀ, A.; DOCE, R.; FULLOLA, J. M.; NADAL, J.; RIBÉ, G.; RODON, T.; VIÑAS, R. (1992). «Síntesis de los primeros resultados del programa sobre Epipaleolítico de la Cataluña central y meridional». A: *Actes del Col·loqui Aragó / litoral mediterráneo; intercambios culturales durante la Prehistoria*. Homenatge al Dr. J. Maluquer de Motes. Saragossa: Institución Fernando el Católico, maig 1990, p. 269-284, 5 fig., 1 taula.
- GARCIA-ARGÜELLES, P.; FULLOLA, J. M. (1987-88). «El Paleolítico Superior final en las comarcas meridionales y occidentales de Cataluña». *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses* [Castelló] núm. 13, p.17-38. 6 fig.
- GARCIA-ARGÜELLES, P.; NADAL, J. (1998). «The geometrical sequence of the Filador rock shelter (Catalonia, Spain)». *Proceedings of the XIII International Congress of the UISPP, vol. 3, section 7, The Mesolithic*. Forlì: ABACO Edizioni, p. 49-54, 3 fig.
- GARCIA-ARGÜELLES, P.; SERRAT, D.; BERGADÀ, M. M. (1993). «Las terrazas fluviales del curso medio del río Montsant (Tarragona) y su relación con los asentamientos prehistóricos». A: *El Cuaternario en España y Portugal, Actes de la 2ª Reunión del Cuaternario Ibérico*, vol. 1. Madrid, p. 493-499, 2 fig., 1 quadre.
- FORTEA, J. (1973). *Los complejos microlaminares y geométricos del Epipaleolítico mediterráneo español*. Memoria 4 del Sem. de Preh. y Arqueol. Salamanca: Universitat de Salamanca, 550 p., 114 fig., 2 mapes, resums en francès i en anglès.
- GUILAINE, J.; EVIN, J.; MARTZLUFF, M. (1995). «Datacions isotòpiques de les capes 1 a 6 de la Balma de la Margineda», p. 91-95, 1 quadre, del vol. I de l'obra de GUILAINE, J.; MARTZLUFF, M. (directors) (1995) *Les excavacions a la balma de la Margineda (1979-1991)*. 3 vols. [vol. I: GUILAINE, J.; MARTZLUFF, M.; ABE-

- LANET, J.; BROCHIER, J. E.; CAMPILLO, D.; CANTURRI, P.; COULAROU, J.; EVIN, J.; LLOVERA, X.; PONS, P.; RIVENQ, C.; VIVES, E. *Preliminars i estudi arqueològic de les capes històriques, neolítiques i mesolítiques (capes 1-3)*, 269 p.; vol. II: GUILAINE, J.; MARTZLUFF, M.; COULAROU, J.; RIVENQ, C. *Estudi arqueològic de les capes històriques, neolítiques i mesolítiques (capes 4-6)* 496 p.; vol. III: GUILAINE, J.; MARTZLUFF, M.; ANDRÉ, J.; BARNETT, W. K.; COSTE, N.; D'ERRICO, F.; GEDDES, D.; HEINZ, C.; LE GALL, O.; LEROYER, C.; MARINVAL, P.; REVEL, J.C.; RIVENQ, C.; ROUAUD, M.; VERNET, J. L. *Entorn natural i etnologia: dels últims caçadors als primers productors*, 269 p.], Andorra: Govern d'Andorra.
- JORDÀ, F. (1954). «Gravetiense y Epigravetiense en la España mediterránea». *Caesaraugusta* [Saragossa] 4, p. 7-30, 2 mapes, 41 notes.
- LAPLACE, G. (1966). *Recherches sur l'origine et l'évolution des complexes leptolithiques*. Paris: École Française de Rome, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, suppl. 4, 586 p., 25 pl., 23 taules, figures i mapes.
- LAUBT (1992). «Relaciones depresión central-litoral catalán durante la Prehistoria: el centro de intervención de Picamoixons». *Aragón / litoral mediterráneo. Intercambios culturales durante la Prehistoria* Saragossa: Inst. Fernando el Católico, p.139-151, 6 fig., 4 lám.
- MARTÍ, B.; JUAN-CABANILLES, J. (1997). «Epipaleolíticos y neolíticos: población y territorio en el proceso de neolitización de la Península Ibérica». A: *Espacio, Tiempo y Forma, sèrie I, Prehistoria y Arqueología*. T. 10. Madrid: UNED, p.215-264, 8 fig.
- NADAL, J. (1998). *Les faunes del Plistocè final - Holocè a la Catalunya Meridional i de Ponent. Interpretacions tafonòmiques i paleoculturals*. Barcelona: Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona, 662 p., tesi doctoral inèdita.
- PALLARÈS, M.; BORDAS, A.; MORA, R. (1997). «La Font del Ros en el proceso de neolitización de los Pirineos orientales». A: BALBÍN, R; BUENO, P. (ed.) *Actas del II Congreso de Arqueología Peninsular, tomo I, Paleolítico y Epipaleolítico*. Zamora: Fundación Rei Afonso Henriques, p.311-325, 5 fig., 5 taules..
- PETIT, M. A.; ESTRADA, A.; BERGADÀ, M. M.; FULLOLA, J. M.; BARTROLÍ, R.; GAMARRA, A.; NADAL, J.; ALBERT, R. M.; CUMMINGS, L. S.; FARELL, D. (1996). *El procés de neolitització de la vall del Segre. La cova del Parco (Alòs de Balaguer, Noguera): estudi de les ocupacions humanes del V al II mil·lenni aC.* (M. A. Petit, ed.) Barcelona: SERP, 69 p., 32 fig. (Monografies; 1)
- UTRILLA, P.; MAZO, C. (1997). «La transición del Tardiglaciario al Holoceno en el Alto Aragón: los abrigos de las Forcas (Graus, Huesca)». A: BALBÍN, R; BUENO, P. (ed.) *Actas del II Congreso de Arqueología Peninsular, tomo I, Paleolítico y Epipaleolítico*. Zamora: Fund. Rei Afonso Henriques, p.349-365, 6 fig., 1 lám., 5 quadres i 1 taula.
- VILA, A. (1985). *El Cingle Vermell: assentament de caçadors - recollectors del X mil·lenni BP*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 79 p., 35 fig., 17 quadres. (Excavacions Arqueològiques a Catalunya; 5)

- VILASECA, S. (1936). *La indústria del sílex a Catalunya. Les estacions tallers del Priorat i extensions*. Reus: Llibreria Nacional i Estrangera, 128 p., 150 fig., 1 mapa.
- VILASECA, S. (1953). *Las industrias del sílex tarraconenses*. Madrid: CSIC, Inst. R. Caro, 526 p., 277 fig.
- VILASECA, S. (1968). «Cuatro días en la cova del Filador (Margalef)». A: *La Pré-histoire, problèmes et tendances*. París: CNRS, p. 476-490, 23 fig.
- VILASECA, S. (1973). *Reus y su entorno en la Prehistoria*. Reus: Rosa de Reus, núm. 48 i 49, vol.1, 282 p. i vol. 2, 174 fig. i 144 làm.